

ПРОБЛЕМИ МЕТОДОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ КАТЕГОРІАЛЬНО-ПОНЯТІЙНОГО АПАРАТУ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

М. ПАНОВ

*доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України,
завідувач кафедри кримінального права № 2
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)*

Юридична наука за своїм змістом становить відносно розвинену систему упорядкованих знань про державно-правові явища, закономірності їх існування і розвитку. Системоутворюючими елементами цієї науки виступають: наукові гіпотези, правові ідеї і теорії (спеціальні теорії), концепції, методи, методики і принципи наукового пізнання, правові інститути, норми і юридичні конструкції, факти і явища правової реальності. Як галузь специфічних знань юридична наука має притаманну їй і упорядковану систему взаємопов'язаних і взаємодіючих понять і категорій, які за суттю і змістом визначаються предметом цієї науки і одночасно забезпечують логіко-юридичну організацію знань у сфері держави і права. У своїй єдності правові поняття і категорії утворюють категоріально-понятійний апарат цієї науки¹. Одночасно юридична наука виступає джерелом формування її понятійного апарату². Правові категорії і поняття

відображають певний рівень (зріз) знань (інформації) у галузі державно-правових явищ, незалежно від того, включені чи не включені ці категорії і поняття у позитивне право — у закони чи підзаконні нормативно-правові акти. Ці наукові нормативно-правові утворення як результат наукового пізнання, безумовно, передують їх офіційному (нормативному) визнанню і закріпленню у правовій «матерії» у процесі правотворення. Тому викликає сумнів підставність твердження, що поняття визнаються правовими тільки за допомогою правових норм, що в галузі права визнаються («мають авторитет») лише ті поняття, які встановлені законодавством [12, 28–30; 13, 140–141]. Така позиція веде до ігнорування активної ролі правової науки (а також і юридичної практики) у розробці її понятійного апарату, не відображає активного впливу науки на правотворчість і тому з нею не можна погодитися.

Правові поняття — це основні одиниці розумової діяльності людини

¹ Термін «категоріально-понятійний апарат юридичної науки» є умовним і означає «збірне поняття», до обсягу якого входять як правові поняття, так і правові категорії.

² Терміни «категоріально-понятійний апарат» і «понятійний апарат юридичної науки» застосовуються як слова-синоніми.

(її знань), які відтворюють суттєві, тобто загальні (типові) та відмінні ознаки (властивості, риси) фактів, явищ, процесів, становищ у сфері держави і права. Правові поняття знаходять свій вираз у термінах (словах та словосполученнях), правових визначеннях (дефініціях), що закріплюються у тексті права і мають строгу логічну визначеність з точки зору їх змісту, обсягу та співвідношення з іншими поняттями [20, 114–115; 15, 240–241, 456–460]. *Правові категорії* – це фундаментальні, найбільш широкі за обсягом узагальнення універсальні правові поняття, які фіксують найсуттєвіші закономірні зв'язки і відношення у сфері правової дійсності [20, 114–115; 15, 240–241, 456–460]. Особливістю правових понять і категорій є те, що вони не тільки відображають певний рівень знань щодо об'єктів і явищ правової реальності та виступають засобом подальшого і поглибленого їх пізнання, а й те, що при включенні їх у правові норми (позитивне право) входять до змісту цих норм і тому виконують найважливішу функцію права – регулятивну, визначаючи при цьому обсяг і зміст правового регулювання. Отже, є всі підстави стверджувати, *що чим глибше і досконаліше розроблені (сформовані) правові поняття і категорії юридичної науки, тим досконаліше саме позитивне право як таке, тим точніше і якісніше воно здатне регулювати відповідні суспільні відносини.* Ось чому проблема формування понять і категорій юридичної науки є найважливішим її завданням та власним призначенням. По суті, правова наука може бути визнана як така лише тоді, коли не тільки концептуально сформовані й обґрунтовані її теоретичні підвалини, а й розроблений категоріально-понятійний апарат цієї науки, який відображає її предметний зміст. Прикладом можуть бути розвинені і

досить досконалі категоріально-понятійні системи таких уже сформованих і сталих наук, як теорія держави і права, конституційне право, цивільне право, кримінальне право, наук цивільного та кримінального процесів тощо. До спеціальних теорій, які склалися останнім часом, можна віднести, наприклад, розробку загальної теорії боротьби зі злочинністю і відповідного їй понятійного апарату [14, 111–120].

Формування правових понять і категорій, власне кажучи, не відрізняється в цілому від загальної і універсальної процедури формування понятійного апарату в інших сферах наукового знання. Суть цієї процедури знаходить вираз у *формалізації знань* у галузі державно-правових явищ [1, 147–164]. Вона полягає, головним чином, в абстрагуванні, тобто у відволіканні від несуттєвих, нетипових (не головних) рис і властивостей цих явищ; і у виявленні і фіксуванні закономірностей розвитку, і незмінної їх повторюваності (як алгоритму) та встановленні найбільш істотних і загальних (типових) ознак, властивих всьому класу (виду, типу) цих явищ і за якими ці явища відрізняються від інших [2, 28–42; 3, 44–48; 17, 127]. Така процедура займає, як правило, досить тривалий час, передбачає велику пізнавальну і творчу роботу як на емпіричному, так і на теоретичному рівнях. Тут завжди має місце використання різноманітних пізнавальних прийомів і процедур, таких, наприклад, як пошук і оброблення інформації, висування наукових гіпотез і ідей, розробка наукових теорій і концепцій, застосування формалізованих і соціометричних підходів і операцій при вивченні соціально-правових явищ. До них також слід віднести не тільки використання правил формально-логічного мислення, а й аналогій, інтуїції, а також спостережень, порівнянь,

аналізу і синтезу, узагальнень та ін. [23, 743]. Усі вони спрямовані на одержання узагальнених і в той же час фундаментальних (істотних) знань про об'єкт дослідження [7, 10–24]. У результаті абстрагування одне й те саме судження про найбільш істотні властивості (ознаки) об'єкта або явища державно-правового характеру завжди має бути визначено у відповідних поняттях чи категоріях з необхідною точністю, граничною чіткістю і за допомогою адекватних лінгвістичних компонентів, тобто системи взаємопов'язаних рядів слів (термінів), розташованих у строго логічному порядку стосовно об'єкта пізнання, і однозначно відображати його сутність.

Загальним й універсальним методом формування правових понять виступає, безперечно, *діалектичний метод наукового пізнання*, що включає, як відомо, необхідні та вельми важливі етапи *сходження від абстрактного до конкретного*, і далі, — *від конкретного до абстрактного*. Зазначимо, при цьому, що процедура їх формування не може бути зведена лише до елементарного (спрощеного) процесу сходження від конкретного до абстрактного [21, 436] або лише від абстрактного до конкретного [10, 69]. Тут завжди мають місце складні і взаємопов'язані логіко-гносеологічні процедури, які можна охарактеризувати як внутрішньо суперечливий і одночасно органічно єдиний та взаємодоповнюючий пізнавальний процес. Застосування методу сходження від абстрактного до конкретного особливо актуально в період розвитку і становлення правових наукових теорій і концепцій. Причому процедура абстрагування при сходженні від абстрактного до конкретного може мати різний характер і зміст. Так, шляхом застосування переважно *«абстракції ідеалізації»* [15, 11–13, 187–188] формуються нові правові

утворення — нові правові категорії і поняття, які не мали раніше аналогів ні в науці та нормотворчій практиці, ні у чуттєво-конкретних, тобто емпірично даних об'єктах. Цей метод, на нашу думку, лежить, зокрема, в основі вироблення нетипових нормативних приписів [8, 117]; створення юридичних конструкцій (наприклад, «склад правопорушення», «склад злочину»), юридичних фікцій — («визнання громадянина померлим», «процесуальні строки»), правових презумпцій, які виступають важливим засобом законодавчої техніки [18, 186–220; 24, 12–14]. У результаті створюються нові логіко-правові одиниці — категорії або поняття, які несуть у собі важливі смислові і прагматичні значення. У них знаходять відбиття і закріплення сутність («квінтесенція») правових ідей, теорій і концепцій, що мають на меті забезпечення ефективного і найбільш доцільного та досконалого за змістом і формою правового регулювання суспільних відносин.

Зазначена логіко-гносеологічна процедура формування понять є домінуючою, як уявляється, і при формуванні, наприклад, категорій і понять науки процесуального права — цивільного, кримінального, адміністративного процесів та ін. Тут виробляються, з урахуванням досягнень, зокрема, науки «праксеології», такі логіко-гносеологічні правові утворення, які, відбиваючи суть відповідних правових явищ, спочатку, до їх втілення у правову матерію у вигляді категорій або понять у позитивне право й у правовідносини, не мали, по суті, аналогів, тобто конкретних фактів або явищ реальної дійсності як певних об'єктів чи явищ (конкретне), що відбиваються у поняттях. Вони є результатом пізнавальної та абстрагуючої діяльності («абстракція — ідеалізація»), спрямованої на створення і закріплен-

ня оптимальних (прагматичних) і найбільш доцільних за формою і змістом способів і методів діяльності державних інституцій зі здійснення правосуддя або іншої правозастосовної діяльності.

Метод сходження від конкретного до абстрактного характеризується також тим, що у категоріях і поняттях, які формуються, завжди відбиваються сутнісні та закономірні риси (сторони) деякого класу конкретних явищ у сфері правової дійсності (суцього). При цьому конкретне мислиться не просто як окремих або одиничний юридичний факт чи явище, а як деяка якість (властивість), що належить певному виду (типу, класу) або системі таких фактів (явищ). На підставі цього методу з використанням головним чином *абстракції ототожнення* [6, 67; 7, 45–50; 15, 14] у правових категоріях і поняттях, що формуються, відображаються і фіксуються найбільш загальні й істотні (типові) ознаки тих або інших правових явищ реальної дійсності, що відбивають їхні сутнісні риси і властивості, закономірності й тенденції розвитку та характеризуються постійною їх повторюваністю як алгоритм. Вбачається, що саме цей метод дозволив сформулювати і обґрунтувати такі категорії, як «правопорушення», «злочин», «адміністративне правопорушення» та ін. Цей метод також лежить в основі розробки, зокрема, «видових» понять [15, 88], — їх більшість у діючому праві, — з використанням яких визначаються конкретні види правопорушень, наприклад, окремі види злочинів (крадіжка, грабіж, вбивство, хуліганство), тих чи інших видів адміністративних правопорушень та ін. У цих поняттях завжди відбиваються найбільш істотні й загальні (типові) ознаки, властиві цьому виду (типу, класу) правопорушень (і, відповідно, кожному з них у

цілому) і якими вони відрізняються від інших (суміжних) правопорушень.

У зв'язку з викладеним слід зазначити, що при кожному з наведених прийомів формування правових категорій і понять обов'язковим і певною мірою визначальним є урахування феномену «конкретного» [12, 69–119]. Так, при сходженні від абстрактного до конкретного загальні уявлення, теорії, погляди та ідеї трансформуються у правові категорії і поняття лише з урахуванням рис і властивостей деякого конкретного явища (об'єкта), що хоча в такому випадку і має безперечно ідеалізований (умоглядний) характер, але все ж таки повинен мати властиві йому сутнісні ознаки, що дозволяють відрізнити його від інших подібних об'єктів. Тут загальні уявлення, погляди і теорії завжди наче «приспосовуються», «приладжуються» до конкретного (деякої розумової моделі предмета чи явища у його ідеалізованій формі), що в підсумку і дає можливість формувати правові категорії і поняття, які завжди повинні мати власний предметний зміст і характеризуватися відносно чітко окресленим обсягом об'єктів (явищ), мислимих у зазначених логіко-юридичних утвореннях. Так само при формуванні правових категорій і понять шляхом сходження від конкретного до абстрактного абстрагуюча діяльність суб'єкта, що пізнає, завжди орієнтується на специфічні риси конкретних явищ у їх узагальненому вигляді. Причому зміст правових категорій і понять мають утворювати лише такі ознаки, які відображають в узагальненому вигляді сутнісні (істотні) риси відповідних явищ чи предметів, іманентних їх класу (виду, типу) в цілому, і тому знаходять відображення у відповідних поняттях і категоріях. Вказаний підхід лежить у підґрунті формування оптимальних за обсягом узагальнення пра-

вових понять, що, у свою чергу, надає можливість конструювати з їх використанням точні за якістю правові норми, в яких чітко і однозначно формулюються предмет і умови правового регулювання, і в той час виключати казуїстичну (надто деталізовану) форму їх викладення в тексті нормативно-правових актів.

Правові поняття завжди характеризуються відносною статичністю, завершеністю, тому що вони, з огляду на їх обсяг і зміст, досить чітко фіксують точно визначений рівень (зріз) знань про найбільш загальні та істотні риси і властивості державно-правових явищ певного виду (типу, класу). Однак статичність правових понять не абсолютна, оскільки поглиблення знань є безперервним процесом. Як і всі наукові поняття, вони рухливі, відрізняються відносним динамізмом, мають тенденцію до розвитку й удосконалення відповідно до поглиблення знань про об'єктивну дійсність, що динамічно розвивається. При цьому така тенденція реалізується за допомогою двох логічних прийомів: а) через *збільшення обсягу понять* (тобто кола об'єктів, мислимих у понятті) досягається зменшення їх змісту, тобто скорочується кількість ознак, що утворюють зміст поняття. Цей метод лежить в основі формування так званих загальних (родових) понять, що можуть набувати значення правових категорій, тобто гранично широких за обсягом понять. До них належать, наприклад, такі категорії, як «держава», «право», «правопорушення», «юридична відповідальність», «норма права» та ін.; б) шляхом *зменшення обсягу понять*, у результаті чого збільшується його зміст (змістове значення, навантаження), тобто зростає кількість ознак, що утворюють ці поняття. За допомогою таких способів формуються видові (або конкретні) поняття,

наприклад, «договір купівлі-продажу», «договір зберігання» — у цивільному праві; «крадіжка», «вбивство», «зловживання владою або службовим становищем» — у кримінальному праві тощо. Зазначені способи мають взаємопов'язаний і взаємодоповнюючий характер, завжди спрямовані на розвиток і вдосконалення понятійного апарату юридичної науки. Сформовані таким чином узагальнені (родові) правові поняття (категорії) дозволяють розглядати і пізнавати правові явища з позиції *загального*, видові ж (конкретні) поняття — з погляду *конкретного* (особливого). При цьому між видовими і родовими поняттями існують відносини не тільки координації, а й субординації, тобто перші підпорядковані останнім як за обсягом, так і за змістом.

Розглянуті способи утворення правових понять і категорій лежать в основі формування так званих «понятійних рядів» юридичної науки, в яких усі поняття (категорії), з погляду обсягу відображених у них правових явищ, перебувають між собою у чіткому співвідношенні й ієрархічній співпідпорядкованості: завжди розташовані в порядку від більш загального до менш загального, від загального до одиничного (конкретного) [5, 129]. Понятійний ряд утворюють, наприклад, такі взаємозалежні поняття (категорії), як «правова поведінка», «правопорушення», «злочин», «крадіжка», «крадіжка у великому розмірі», «крадіжка в особливо великому розмірі» та ін. Так само простежується чітка закономірність, коли зі зменшенням обсягу поняття збільшується кількість ознак, що утворюють його зміст, наприклад, при конструюванні складів злочинів чи інших правопорушень з кваліфікуючими ознаками. Однак тут виявляється й інша закономірність: поняття менш загального рівня узагальнення

повинні відповідати ознакам понять більш високого рівня узагальнення. У цьому, власне, і знаходить вираз методологічний аспект формування правових понять і понятійних рядів юридичної науки. Порушення цієї логіко-гносеологічної закономірності формування понятійного апарату призведе до помилок не тільки при визначенні системи правових норм у кожній з юридичних наук, а й до помилок у правотворчості і правозастосуванні.

Викладене дає підстави зробити висновок про особливе і доволі важливе методологічне значення у правознавстві абстракцій найбільш високого рівня узагальнення, які ми відносимо до класу «правових категорій». Однак цей підхід поділяють не всі науковці. Так, деякі з них вважають, що юриспруденція «майже не знає категорій». Лише з «великим натягуванням» можна «привласнити ранг категорій» тільки незначної частини з них, культивованих у теорії держави і права, наприклад, «правознавство», «відповідальність», «право», «держава» тощо [4, 90]. Очевидно, наведена позиція базується на висловленому у філософській літературі погляді, згідно з яким категорії визнаються тільки формою («засобом») філософського пізнання, але не приватнонаукового, у сфері якого мають місце лише поняття [16, 53] (у тому числі, ймовірно, і в правознавстві. — *М. П.*). Але з таким твердженням навряд чи можна погодитися. Зазначимо передусім, що з точки зору логіко-гносеологічної природи, процедури формування і категорії та поняття, в основі своїй і за своєю суттю не мають відмінностей. Особливістю є лише те, що категорії у порівнянні з поняттями, за обсягом узагальнення, мають більш високий рівень. Вони є гранично широкими за обсягом і при цьому відображають основні і загальні знання про предмети

та явища об'єктивного світу, їх закономірних зв'язках і опосередкуваннях на рівні загального, фіксують найбільш загальні та суттєві риси і властивості цих явищ. Природно, що кожна з наук (не тільки філософія) у міру поглиблення знань відносно свого предмета і його змісту та збільшення деталізованих розробок щодо системи понять здатна, використовуючи різні методи наукового дослідження і абстрагування, розробляти найбільш високого ступеня узагальнення, судження і уявлення щодо предмета пізнання і на цій основі формувати абстракції на рівні категорій. Підставою визнання таких абстракцій в якості категорій є також їх універсальність і фундаментальність, пов'язані з високим рівнем узагальнення знань у кожній із наук, особлива їх логіко-гносеологічна і методологічна роль у пізнанні конкретного, обумовлює об'єктивну потребу категорій з точки зору їх продуктивності і корисності в отриманні нових знань [9, 88–90]. Ось чому слід визнати переконливою думку тих учених, які визнають наявність категорій не тільки в філософії, а й у будь-якій іншій галузі науки (у приватних науках) і підрозділяють категорії і відповідні поняття на філософські та приватнонаукові (спеціальні) [9, 87–88; 19, 103]. Аналогічно й у правознавстві, — правові категорії, об'єктивно існуючи поряд із поняттями, не тільки фіксують у вельми узагальненому і одночасно у досить концентрованому вигляді певний рівень знань про факти і явища правової реальності з точки зору загального, разом з тим завжди виступають важливим засобом отримання нових знань у сфері конкретного (одиночного). При цьому правові категорії належать як загальнотеоретичним юридичним наукам — філософії права, загальній теорії держави і права [5, 75–92; 11, 3–51; 22, 10–16], так і галузевим

наукам — цивільному праву, цивільному процесу, кримінальному праву, кримінальному процесу та ін. [2, 113–117; 20, 114–115; 27, 64]. Асимілюючи знання філософії, філософії права та загальної теорії держави і права на рівні загального, ці категорії становлять досить високий рівень фундаментальних знань у сфері галузевих юридичних наук, структурують ці знання, перетворюють їх на струнку, логічно взаємопов'язану систему наукових абстракцій та суттєво впливають на зміст понятійного апарату кожної з цих наук у цілому.

Наукові правові абстракції (категорії і поняття), як результат пізнавальної діяльності, відбивають в узагальненому вигляді сутнісні сторони і закономірні зв'язки правової реальності, її об'єктів, фактів, подій. У цьому полягає їх найважливіше гносеологічне значення. Іноді в літературі теоретичний зріз юридичної науки у вигляді його категоріально-понятійного апарату розглядають як метод пізнання правової дійсності і тим самим їх отожднюють [25, 176]. Вбачається, що методологічне значення понять і категорій правової науки полягає в тому, що вони є засобом, інструментарієм пізнання державно-правових явищ. За допомогою правових понять, з одного боку, викривається («препарується») сутність фактів і явищ правової реальності, а з другого — вона відбивається у систематизованому логіко-гносеологічному контексті на понятійному рівні. На підставі наявних знань розробляються правила і способи оперування категоріями і поняттями в конкретних пізнавальних процедурах у процесі руху наукового знання від старого до нового. Самі по собі, поза цим методологічним аспектом розумової діяльності «суб'єкта, що пізнає», наукові абстракції не можуть дати нових знань, бо вони лише відбивають

певний зріз (рівень) останніх. Отже, ці наукові абстракції самі по собі не можуть повною мірою визнаватись як самостійний і специфічний метод пізнання права. Методологічний аспект категорій і понять права і його галузей виявляється в їх системності, взаємозумовленості і взаємозв'язку, а також у їх динаміці й тенденції до розвитку та удосконалення. Надзвичайно важливо при цьому в ході наукового аналізу розкрити і реалізувати зв'язки категорій і понять правової науки з її предметом, загальним (діалектичним) і спеціальними методами пізнання. Тільки за такого комплексного підходу до пізнання правових явищ і виявляється методологічне значення правових категорій і понять [21, 373]. Втім слід знову спеціально підкреслити, що правові поняття і категорії, безумовно, складають змістовну частину юридичної науки. Вони, образно висловлюючись, «опорні пункти», «цеглини», її першооснова, відправні й необхідні складові компоненти, що утворюють і зміст, і сутність цієї науки.

Залежно від свого статусу — реального місця і ролі у правовій науці та практиці — правові поняття (категорії) можуть бути поділені, на нашу думку, на дві великі і відносно самостійні групи, які умовно назовемо «доктринальні» і «легальні». *Доктринальні (теоретико-правові)* — це правові поняття, які, виступаючи результатом пізнавальної діяльності, належать безпосередньо до сфери науки і за допомогою яких виражаються ті або інші «наукові теорії», «вчення», «концепції» юридичної науки. Вони, власне кажучи, і становлять зміст і основу («становий хребет») останньої як результат пізнавальної діяльності, несуть у собі первинну, узагальнену і базову (фундаментальну) правову інформацію про відповідні державно-правові явища. *Легальні (нормативно-*

правові) — це такі поняття (категорії), що дістали офіційне нормативне закріплення і фіксування у відповідних нормативно-правових актах — у законах і підзаконних актах — і є належністю не тільки юридичної науки, а й позитивного права. Будучи носіями наукової інформації і зберігаючи щодо власного походження статус доктринальних у вигляді результату (зрізу) науково-пізнавальної діяльності, легальні поняття мають особливо важливе юридичне значення, оскільки вони імперативним шляхом визначають обсяг (коло) і зміст суспільних відносин, що виступають предметом правового регулювання. Так, законодавець шляхом визначення у ст. 11 Кримінального кодексу України поняття «злочин» із вказівкою властивих йому ознак окреслює ту межу актів поведінки людини, які тільки і можуть бути визнані злочинними і караними. Безумовно, за межами цього легального поняття не може бути ні злочину, ні покарання. Близько до цього красномовно висловився з подібного приводу ще в 1904 р. відомий російський вчений-юрист Г. Шершеневич: «Тільки за допомогою формального поняття (у нашій інтерпретації “легального” або ж “нормативно-правового”. — М. П.), можливо вирішити сумнів, чи становить цей випадок юридичне питання і де юридична сторона межує з іншими» [26, 28].

Доктринальні та легальні правові поняття у своєму сполученні та єдності утворюють понятійний апарат правової науки. Причому трансформація доктринальних понять у легальні завжди свідчить про перехід наукових правових знань у позитивне право. Цей перехід — «сполучний місток» між правовою доктриною і позитив-

ним правом. Тут між ними завжди спостерігається органічна взаємозалежність: чим глибше і детальніше розроблені наукові правові поняття і категорії, тим більшою мірою, як закономірність, вони сприймаються позитивним правом, утворюють його зміст як складові одиниці. І навпаки, чим досконаліше поняття та категорії, що входять до позитивного права, його окремих галузей, інститутів, норм, тим більшою мірою вони збагачують юридичну науку (доктрину) та сприяють її розвитку. Втім недостатньо розроблені, не апробовані і не сприйняті належним чином правовою наукою і юридичною практикою поняття, що висловлюються поки на рівні гіпотетичних суджень, скороспішних рішень та інших недостатньо сформованих пропозицій, не можуть розглядатися як нормативно-правові новели і не повинні пропонуватися суб'єктам правотворчості в порядку *de lege ferenda*.

Від суто інтуїтивних, від загальних і не визначених суджень, від понять-гіпотез варто відрізнити нові поняття, які формуються у правових науках, що розвиваються, приміром таких, як адміністративний процес, екологічний процес та ін. Названі поняття формуються в рамках традиційних галузевих наук і в міру становлення цих нових наук і відокремлення їх від наук традиційних, більш-менш чіткого і повного визначення їхнього предметного і системного змісту повинні увійти в категоріально-понятійний апарат відповідних нових правових наук, що розвиваються, як їх складові одиниці. Такі новели є цілком позитивним і закономірним явищем у сфері розвитку і формування цих нових юридичних наук.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Алексеев Б. Т. Философские проблемы формализации знания. — Л., 1981.
2. Бабаев В. К. Советское право как логическая система : учеб. пособие. — М., 1978.
3. Бабаев В. К. Формальная определенность и возможность формализации законодательства // Советское государство и право. — 1978. — № 4.
4. Бойко А. И. Язык уголовного закона и его понимание : моногр. — М., 2010.
5. Васильев А. М. Правовые категории. Методологические аспекты разработки системы категорий теории права. — М., 1976.
6. Горский Д. П. О видах научных абстракций и способах их обоснования // Вопросы философии. — 1961. — № 9.
7. Горский Д. П. Обобщение и познание. — М., 1985.
8. Горшнев В. М. Нетипичные нормативные предписания // Советское государство и право. — 1978. — № 3.
9. Готт В. С. Категории современной науки / В. С. Готт, Э. П. Семенюк, А. Д. Урсул. — М., 1984.
10. Денисов Ю. А. Абстрактное и конкретное в советском правоведении / Ю. А. Денисов, Л. И. Спиридонов. — Л., 1987.
11. Епанешников Н. В. Социалистическое право, его основные категории. — М., 1958.
12. Жеребкин В. Е. Содержание понятий права (логико-юридический анализ) : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. — Харьков, 1980.
13. Жеребкин В. Е. О нормативной природе юридических понятий // Актуальные проблемы формирования правового государства : тез. докл. науч. сообщества Респ. науч. конф. — Харьков, 1990.
14. Зеленецкий В. С. Общая теория борьбы с преступностью: концептуальные основы. — Харьков, 1994.
15. Кондаков Н. И. Логический словарь-справочник. — М., 1976.
16. Конкин М. И. Проблемы формирования и развития философских категорий. — М., 1980.
17. Ольминский А. Г. Проблемы формирования правовых норм // Советское государство и право. — 1974. — № 2.
18. Панько К. К. Теория и практика законотворчества в уголовном праве : моногр. — М., 2011.
19. Розенталь М. М. О характере развития философских категорий. — М., 1972.
20. Словарь терминов по теории государства и права : учеб. пособие / рук. авт. кол. Н. И. Панов. — Харьков, 1997.
21. Сырых В. М. Логические основания общей теории права. — М., 2000. — Т. 1.
22. Тененбаум В. О. Государство: система категорий. — Саратов, 1971.
23. Философский энциклопедический словарь. — М., 1983.
24. Черданцев А. Ф. Юридические конструкции и их роль в науке и практике // Правоведение. — 1972. — № 3.
25. Шабалин В. А. Методологические вопросы правоведения. — Саратов, 1972.
26. Шершевич Г. Ф. История философии права. — Казань, 1904. — Вып. 1.
27. Юридична енциклопедія : в 6 т. — К., 2001. — Т. 3.

REFERENCES

1. Alekseev B. T. Filosofskie problemy formalizatsii znaniya [Philosophical Problems in Knowledge Formalizing], Leningrad, 1981.
2. Babaev V. K. Sovetskoe pravo kak logicheskaya sistema [Soviet Law as a Logical System], Moscow, 1978.
3. Babaev V. K. Formalnaya opredelennost i vozmozhnost formalizatsii zakonodatelstva [Formal Distinctness and the Possibility for Formalizing Legislation], *Sovetskoe gosudarstvo i pravo*, 1978, no. 4.
4. Boyko A. I. Yazyk ugolovnoho zakona i ego ponimanie [Language of the Criminal Law and its Understanding], Moscow, 2010.
5. Vasilev A. M. Pravovye kategorii. Metodologicheskie aspekty razrabotki sistemy kategoriy teorii prava [Legal Categories. Methodological Aspects for Elaborating the System of Theory of Law Categories], Moscow, 1976.
6. Gorskiy D. P. O vidakh nauchnykh abstraktsiy i sposobakh ikh obosnovaniya [On Types of Scientific Abstractions and Ways of Their Justification], *Voprosy filosofii*, 1961, no. 9.
7. Gorskiy D. P. Obobshchenie i poznanie [Synthesis and Cognition], Moscow, 1985.
8. Gorshenev V. M. Netipichnye normativnye predpisaniya [Unusual Regulatory Prescriptions], *Sovetskoe gosudarstvo i pravo*, 1978, no. 3.
9. Gott V. S. Kategorii sovremennoy nauki [Categories of Modern Science], Moscow, 1984.
10. Denisov Yu. A. Abstraktnoe i konkretnoe v sovetskom pravovedenii [Abstract and Concrete in Soviet Jurisprudence], Leningrad, 1987.
11. Epaneshnikov N. V. Sotsialisticheskoe pravo, ego osnovnye kategorii [Socialist Law, its Main Categories], Moscow, 1958.
12. Zherebkin V. E. Soderzhanie ponyatyy prava (logiko-yuridicheskiy analiz) [Content of the Concepts of Law (Logical and Legal Analysis)], Kharkov, 1980.

13. Zherebkin V. E. O normativnoy prirode yuridicheskikh ponyatiy [On the Normative Nature of Legal Concepts], *Aktualnye problemy formirovaniya pravovogo gosudarstva*, Kharkov, 1990.
14. Zelenetskiy V. S. Obshchaya teoriya borby s prestupnostyu: kontseptualnye osnovy [The General Theory of Combating Crimes: Conceptual Foundations], Kharkov, 1994.
15. Kondakov N. I. Logicheskiy slovar-spravochnik [Logical Dictionary and Reference Book], Moscow, 1976.
16. Konkin M. I. Problemy formirovaniya i razvitiya filosofskikh kategoriy [Problems in Formation and Development of Philosophical Categories], Moscow, 1980.
17. Olminetskiy A. G. Problemy formirovaniya pravovykh norm [Problems in Formation of Legal Norms], *Sovetskoe gosudarstvo i pravo*, 1974, no. 2.
18. Panko K. K. Teoriya i praktika zakonotvorchestva v ugovnom prave [Theory and Practice of Lawmaking in the Criminal Law Legislation], Moscow, 2011.
19. Rozental M. M. O kharaktere razvitiya filosofskikh kategoriy [On the Nature of the Development of Philosophical Categories], Moscow, 1972.
20. Slovar terminov po teorii gosudarstva i prava [Glossary of Theory of State and Law Terms], Kharkov, 1997.
21. Srykh V. M. Logicheskie osnovaniya obshchey teorii prava [Logical Foundations of a General Theory of Law], Moscow, 2000, vol. 1.
22. Tenenbaum V. O. Gosudarstvo: sistema kategoriy [State: System of Categories], Saratov, 1971.
23. Filosofskiy entsiklopedicheskiy slovar [Encyclopedic Dictionary of Philosophy], Moscow, 1983.
24. Cherdantsev A. F. Yuridicheskie konstruksii i ikh rol v nauke i praktike [Legal Structures and Their Role in the Science and Practice], *Pravovedenie*, 1972, no. 3.
25. Shabalin V. A. Metodologicheskie voprosy pravovedeniya [Methodological Issues of Jurisprudence], Saratov, 1972.
26. Shershevich G. F. Istoriya filosofii prava [History of Philosophy of Law], Kazan, 1904, Issue 1.
27. Yurydychna entsyklopediia [Legal Encyclopedia], Kyiv, 2001, vol. 3.

Панов М. І. Проблеми методології формування категоріально-понятійного апарату юридичної науки

Анотація. Розглядаються проблеми методології формування категоріально-понятійного апарату юридичної науки. Стверджується, що логіко-гносеологічний аспект формування правових понять і категорій становить процедура формалізації знань у галузі державно-правових явищ, що полягає в абстрагуванні (відверненні) від несуттєвих нетипових рис і властивостей цих явищ й у встановленні на цій основі їх загальних і найбільш суттєвих ознак, властивих всьому класу (виду, типу) цих явищ, якими вони відрізняються від інших. Загальним і універсальним методом формування правових понять визнається діалектичний метод, що містить, зокрема, етапи сходження від абстрактного до конкретного, і далі – від конкретного до абстрактного. Причому при сходженні від абстрактного до конкретного шляхом використання переважно процедури абстракції – ідеї з урахуванням досягнення юридичної науки і практики формуються нові, раніше не відомі поняття і категорії. При сходженні від конкретного до абстрактного на підставі процедури абстракції ототожнення формуються категорії і поняття, що відображають загальні й істотні ознаки певного класу (виду) явищ або ж фактів, що характеризується постійною (алгоритмом) і незмінною повторюваністю. Підкреслюється важливе значення впливу при цьому «феномену конкретного», що дозволяє формувати поняття і категорії з чітким предметним змістом, і конструювати норми оптимального рівня узагальнення, уникаючи при цьому їх надмірної деталізації (казуїстичності).

Відстоюється позиція, згідно з якою категоріально-понятійному апарату юридичної науки притаманні як поняття, так і категорії – поняття гранично широкого рівня узагальнення. Останні властиві як загальнотеоретичним юридичних наукам, так і галузевим, і виконують при цьому важливі функції щодо поглиблення та систематизації знань у кожній зі сфер правознавства. Поняття і категорії пропонуються поділяти на доктринальні (що належать юридичній науці) і легальні (нормативно-правові), що знаходять закріплення в нормах права і виступають «сполучним містком» між правовою доктриною і законодавством.

Ключові слова: категоріально-понятійний апарат; категорії права; поняття права; абстрагування; абстракції ідеалізації; абстракції ототожнення; доктринальні, легальні категорії і поняття права.

Панов Н. И. Проблемы методологии формирования категориально-понятийного аппарата юридической науки

Аннотация. Рассматриваются проблемы методологии формирования категориально-понятийного аппарата юридической науки. Утверждается, что логико-гносеологичес-

кий аспект формирования правовых понятий и категорий составляет процедура формализации знаний в области государственно-правовых явлений, заключающаяся в абстрагировании (отвлечении) от несущественных нетипичных черт и свойств этих явлений и в установлении на этой основе их общих и наиболее существенных признаков, присущих всему классу (виду, типу) данных явлений, которыми они отличаются от других. Общим и универсальным методом формирования правовых понятий признается диалектический метод, включающий в себя, в частности, этапы восхождения от абстрактного к конкретному, и далее — от конкретного к абстрактному. Причем при восхождении от абстрактного к конкретному путем использования преимущественно процедуры абстракции — идеи с учетом достижений юридической науки и практики формируются новые, ранее не известные понятия и категории. При восхождении от конкретного к абстрактному на основании процедуры абстракции отождествления формируются категории и понятия, отображающие общие и существенные признаки определенного класса (вида) явлений или же фактов, характеризующиеся постоянной (алгоритмом) и неизменной повторяемостью. Подчеркивается важное значение влияния при этом «феномена конкретного», позволяющего формировать понятия и категории с четким предметным содержанием, и конструировать нормы оптимального уровня обобщения, избегая при этом их чрезмерной детализации (казуистичности).

Отстаивается позиция, согласно которой категориально-понятийному аппарату юридической науки присущи как понятия, так и категории — понятия предельно широкого уровня обобщения. Последние свойственны как общетеоретическим юридическим наукам, так и отраслевым, и выполняют при этом важные функции по углублению и систематизации знаний в каждой из сфер правоведения. Понятия и категории предлагается подразделять на доктринальные (принадлежащие юридической науке) и легальные (нормативно-правовые), находящие закрепление в нормах права и выступающие «связующим мостиком» между правовой доктриной и законодательством.

Ключевые слова: категориально-понятийный аппарат; категории права; понятия права; абстрагирование; абстракции идеализации; абстракции отождествления; доктринальные, легальные категории и понятия права.

Panov M. Problems of Methodology for Forming a Categorical and Conceptual Apparatus of the Legal Science

Annotation. The problems of methodology for forming categorical and conceptual apparatus of the legal science are covered in the article. It is alleged that the logical and epistemological aspect of the formation of legal concepts and categories is the procedure for formalizing knowledge in public-legal phenomena consisting of abstracting (abstraction) away from minor atypical features and properties of these phenomena and establishing on this basis their common and most essential features inherent to the class (species, type) of the phenomena that they are different from others. General and versatile method of forming legal concepts is the dialectical method, which includes also stages of ascent from the abstract to the concrete, and more — from concrete to abstract. Moreover, the ascent from the abstract to the concrete by using mainly the procedure of abstraction — the idea of taking into account the achievements of legal science and practice formed a new, previously unknown concepts and categories. With the ascent from the concrete to the abstract based on the abstraction procedure the categories and concepts reflecting common and essential features of a particular class (type) phenomena or facts, characterized by a constant (algorithm) and the constant recurrence are emerging. The author emphasized the importance of the «specific phenomenon» that allows creating concepts and categories with distinct substantive content and designing rules of optimum level of generalization while avoiding their excessive detailing (casuistry).

The positions whereby both concepts and categories, very broad concept of generalization, are inherent to categorical and conceptual apparatus of the legal science are advocated. The latter a peculiar to both general theoretic and sectoral legal sciences, and thus perform important functions to deepen and systematize knowledge in all areas of law. Concepts and categories are proposed to be subdivided into doctrinal (belonging to legal science) and legal (regulatory-legal) that are consolidated in law and was a «connecting bridge» between legal doctrine and legislation.

Key words: categorical and conceptual apparatus; categories of law; concept of law; abstraction; abstract idealization; abstraction identification; doctrinal, legal categories and concepts of law.